

GÜNÜMÜZ İSLAM ÜLKELERİNİN

BAZILARINDA YÖNETİM BİÇİMLERİ

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

Dr. İsmail Safa Üstün

“ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi”

Bildiğimiz gibi, Şubat 1979 tarihinde İran’da meydana gelen ihtilalden sonra, Pehlevi hanedanı yıkılmış, yerine İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. 2-3 Kasım 1979 tarihli referandumla, yeni bir anayasa ortaya konmuş ve böylece, Ayetullah Humeyni’nin (1902-1989) Irak’ta sürgün olarak bulunduğu sırada, 1970’li yılların başında ortaya attığı velayet-i fakih kavramı hayata geçirilmiştir.

1979 yılından bu yana İran’da uygulanmakta olan bu yeni teori, bugünkü İran rejiminin bel kemiğini oluşturmaktadır.

Siyasi liderliğin peygamberden ehl-i beyt imanlarına, onlardan da fukahaya intikal ettiğini, dolayısıyla yalnızca fukahanın meşru otorite olduğunu iddia eden ve günümüz İran’da yönetiminin esasını oluşturan velayet-i fakih kavramı, esasında yüzyılları alan bir süreç içerisinde tekamül etmiştir.

İhtilalden hemen sonra, yeni anayasada yerini bulan velayet-i fakih teorisi bizzat ulemanın büyük tepkisiyle karşılaştığı gibi, ihtilalde yer alan diğer guruplar tarafından da şiddetle eleştirildi. Diğer taraftan, bu teoriyi kabul edenler arasında da teorinin mahiyeti hakkında derin ihtilaflar meydana geldi. Dolayısıyla teori ortaya atıldığı günden beri sürekli eleştirildi, değişti ve gelişti. İran İslam Cumhuriyetinin esasını teşkil eden teorinin eleştirilmesi, meseleyi teorik tartışmalar olmaktan çıkarıp, rejim problemi haline soktu.

Mesela, içinden İran, Irak ve Lübnan, Şiilerinin merce-i taklitlerini çıkarmış köklü bir ulema ailesinden olan Ayetullah Hasan Tebatabai Kummi’nin oğlu Ayetullah Seyyid Muhammed Tebatabai Kummi (1) tümüyle velayet-i fakih doktrinini eleştirerek, din ile devletin uzlaşamayacağını, bunların birbirlerinden ayrı bulunmaları gerektiğini ileri sürdü. Üstelik, Tebatabai diğer muhalif guruplara kıyasla İran hapishanelerinde en fazla ulemanın bulunduğunu, binlercesinin göçe zorlandığını ve önde gelen ayetullahların mecburi ikamete tabi tutulduğunu iddia etmektedir. Ayetullah Kummi, daha da ileri giderek, Cezayir, Sudan ve diğer yerlerdeki müslümanların İslam adına ihtilal peşinde koşmazdan evvel iki kere düşünmelerini ve önce İran’a gitmelerini tavsiye etmektedir.

Öncelikle, 2 Aralık 1979 tarihli referandumla kabul edilen anayasanın, başta rehberlik (veliy fakih) makamı olmak üzere, ulemaya geniş yetkiler verdiğinin altını çizmemiz gerekir.

Anayasanın 5. ve 107. maddeleri İran İslam

Cumhuriyetinde liderliği müçtehid vasfındaki veliy fakih (rehber)'e vermektedir. Ayetullah Humeyni İslam Cumhuriyeti'nin ilk veliy fakih'i olmuştur. Onun vefatından sonra da, müçtehidlerinden oluşan uzmanlar (ehli hibre) heyetinin seçimi ile 4 Haziran 1989 tarihindeki, Ayetullah Seyyid Ali Hameney, İslam Cumhuriyetinin ikinci veliy fakih'i oldu.

109. maddeye göre, rehberlik makamını üstlenecek kişinin, merceiyyet vasfı ile beraber, kafi derecede siyasi ve içtimai görüş, cesaret ve kudrete sahip olması, idarecilik yeteneğini taşıması gerekmektedir.

Anayasanın 110. maddesi de rehberin görev ve yetkilerini belirlemektedir. Buna göre rehber, Anayasayı Koruma Şurası fakihlerini atar, Şura-yı Ali-yi Kazai başkanını tayin eder, Genelkurmay Başkanını, Devrim muhafızları ordusu Başkomutanını, ordu komutanlarını atar ve görevden alır, reisicumhurluğa aday olanları veto edebilir ve seçildikten sonra reisicumhurluk mazbatasını imzalar, reisicumhuru azleder.

Ulemaya tanınan geniş yetkilerden bir diğeri de, veliy fakih'i seçmek ve denetlemekle mükellef bulunan ve tümü ulemadan müteşekkil olan 86 üyeli "ehl-i hibre" kurumudur. Ehl-i hibre üyeleri ise, halkın seçimi ile belirlenir. Her şehir, büyüklüğüne göre ehl-i hibrede temsil edilir.

Diğer taraftan, anayasaya göre, bu şuranın altı üyesi ulemadan olmalıdır.

Keza, Hakimler Yüksek Kurulu diyebileceğimiz, "Şura-yı Ali-yi Kazai" başkanı, Yargıtay olarak niteleyebileceğimiz "Divan-ı Ah-yi Keşver" başkanı ile "Başsavcı'nın da ulemadan olması anayasal bir zorunluluktur.

İslam Cumhuriyetinde dört yıllığına direk olarak halkın oyları ile seçilen 270 üyeden müteşekkil olan Meclis-i Şuray-ı İslami bulunmaktadır. Meclisin en temel vazifesi kanun tekliflerini tartışmak ve kanun çıkararak bunları, Şuray-ı Nigeşban'a havale etmektir. Diğer taraftan kabineye güven oyu vermek, ya da vermemek, keza üçte iki çoğunluğun sağlanmasıyla Cumhurbaşkanı'na güvensizlik oyu vermek de meclisin görev ve yetkileri arasında belirtilebilir.

İki türlü seçim sisteminin uygulandığı İslam'da 196 seçim bölgesi bulunmaktadır. On beş yaş üzeri oy kullanılabilir.

Parlamentar olmanın temel şartı Müslüman olmaktır. Fakat, anayasa tarafından dini azınlık olarak tanınmış Mecusiler, Ermeniler, Süryaniler ve Yahudilerin mecliste temsilcileri vardır. Mecliste, Süryaniler, Mecusiler ve Yahudilerin birer, Ermenilerin ise iki temsilcileri bulunmaktadır.

Siyasi partiler olmadığı için, mecliste parlamento grubu yoktur. Üyeler parlamentoya ferdi olarak girerler. Seçim bölgesini esas alan bir seçim sistemi vardır. Parti grubu olmadığı için mecliste sürekli değişen saflar oluşmaktadır. Anayasal dayanakları olmamakla beraber, siyasi partileri andıran ve özellikle seçim esnasında daha belirgin olarak ortaya çıkan Camia-yı ruhaniyye, Cemiyet-i ruhaniyyun gibi bir takım kamplar ve güç odakları bulunmaktadır. Dış ve iç politikada benimsenen anlayışlar açısından, genel olarak şu üç anlayışın teşekkül ettiği ve bunların da yukarıda anılan kampları belirleyen anlayışlar olduğu söylenebilir ;

a- a- Rafsancani'nin başını çektiği, yaşanan ekonomik sıkıntıları aşabilmek için batıya açılımı benimseyen bir dış politika ve özelleştirmeyi savunan bir ekonomi anlayışıyla ılımlı ya da pragmatist olarak vasıflanan gurup (sağ kanat),

37

b- b- Batı'ya yanaşmayı ve ekonomide devletçi bir politikada ayrılmayı ihtilalin prensiplerinin çiğnenmesi olarak telakki etmesiyle sertlik yanlısı, radikal olarak vasıflanan gurup (sol kanat).

c- c- Ekonomik anlamda dışa açılmayı ve özelleştirmeyi benimseyen, fakat kültürel konularda uzlaşmaya yanaşmayan ve ulemanın desteğini almış bulunan çoğunluğunu ticaretle uğraşan kesimin oluşturduğu muhafazakarlar.

Referandumla kabul edilmiş bulunan 1979 tarihli bu anayasa, 1989 senesinde yapılan bir takım düzenlemelerden sonra yeni bir şekle büründürülmüştür. Anayasada yapılan yeni düzenleme, rehberin aynı zamanda merce-i taklid olma zorunluluğunun bulunmadığını bildirmekte ve fetva verecek derecede bilgi sahibi olmayı yeterli görmektedir.(2)

Ayrıca yeni değişikliğe göre, veliy fakih İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikasını belirler. İran İslam Cumhuriyeti Radyo Televizyon Kurumu Başkanı ve Emniyet Genel Müdürünü atamak ve görevden almak, devletin üç erki (yasama, yürütme ve yargı) arasındaki meydana gelebilecek tıkanıklığı ortadan kaldırmak ve aralarındaki ilişkiyi düzenlemek de veliy fakih'in görevleri arasındadır.

Görüldüğü gibi, 1989 yılında yapılan bu yeni düzenlemeyle, veliy fakih'in yetki ve otoritesi teorik olarak daha da arttırılmakta ve çok daha güçlü veliy fakih portresi ortaya konmaktadır. Bu haliyle anayasa, ileride de ele alacağımız gibi, şiddetle eleştirilmiş, bizzat ulemanın kendisi bu anayasanın ön gördüğü velayet-i fakih'i kabul etmediğini, bir ülkenin idaresinin tek bir kişiye verilemeyeceğini ifade etmiştir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu yönetim şekli daha ilk günden bir takım itirazlarla karşılaşmış, genelde şii siyasi düşüncesinde, özelde ise İran'ın iç politikasında büyük tartışmalara yol açmıştır. Siyasi krizlere yol açan bu tartışmalar, teorik bir takım dini meseleler gibi görünseler de aslında İran'da politikanın ta kendisini oluşturmaktadır. Biz bu tartışmaların iki yönde cereyan ettiğini söyleyebiliriz;

a- a- Teoriyi geleneğe oturtmak,

b- b- Teoriyi benimsemekle beraber, (veliy fakih'in nitelikleri, seçimi, otoritesinin kaynağı, gibi konular etrafında) ortaya çıkan yeni problemler.

İşnaaşeriyye şii düşüncesinde, ümmetin sorumluluğunun müşterek bir şekilde fukaha tarafından üstlenilmesi anlayışı uzun bir tarihi sürece dayanmaktadır. On ikinci imanı Muhammed Mehdi'nin h.260/874 yılında kaybolmasıyla beraber, fukaha naib-i ???, ya da velayet-i ??? sifatiyle formüle ettiği yolla kayıp imamın yetkilerini üstlenmiş, böylece fukahanın tümü müştereken yüzyıllar boyu kayıp imam adına ümmetin işlerini yürütmüştür.

Ayetullah Şeriatmedari (1904-1982) ve Ayetullah Mahmud Talakani (1912-1979)'nin başını çektiği muhalefet, ümmetin mesellerinin tek bir fakih'in değil, müştereken tüm fukahanın sorumluluğunda olduğunu savunmuş ve Ayetullah Humeyni'ye karşı durmuşlardır. Ayetullah Mahmud Telakani, resullullahın ve halifelerinin devlet yöneticiliği ile alakasının olmadığını, onların devlet için gerekli zemini hazırladığını ileri sürmekteydi.(3) İhtilal sonrası İran'da yaşanan ve iç savaşa kadar varan karmaşanın önemli bir sebebini bu mesele oluşturmaktaydı.

Fukahanın müşterek olarak yerine getirdiği bu sorumluluk ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış bulunan merce-i taklid kavramı ile mües-

37

seseleşmiştir (4). Merce-i taklid anlayışına göre her bir şii müslüman bir müçtehid takip etmeli, hemen her türlü meselesine bu müçtehid ile çözüm getirmelidir. Otoritesini imamlardan alan Merce-i taklid, çalışmalarıyla kendiliğinden temayüz eder ve müntesiplerinin teveccühünü üzerinde toplar. Tayin ve azil asla söz konusu değildir.

Bu geleneğe rağmen, İran İslam Cumhuriyeti anayasasına göre (5), ulema (ehl-i hibre) kendi aralarından birisini veliy fakih makamına geçirmek üzere "seçmeli", icab ettiği zamanda "azletmeli"dir. İşte, velayet-i fakih ile çatışan en temel hususlardan birisi de budur. Dolayısıyla, tüm fukahanın imamlardan devraldığı müşterek sorumluluğun yürütüldüğü merce-i taklid müessesesi ile, tek bir fakihin seçilmek suretiyle ümmetin sorumluluğunu üstlendiği velayet-i fakih teorisi birbirlerini nakzetmektedirler.

Bilahare, teorinin hayata geçirilmesini takibeden yıllarda fakihin otoritesini kimden aldığı, fakihin nasıl tesbit edileceği, niteliği, meşruiyet zemini, görevlerinin neler olacağı, görevden nasıl alınacağı, diğer ulema ile ilişkilerinin mahiyeti, vb. konular ortaya atılmaya başlandı. Ayetullah Salihi Necefabadi, Ayetullah Muntazeri, Ayetullah Tehrani, Ayetullah Zencani gibi ulema bu kabil meseleler etrafında eserler kaleme aldılar. Mesela, Ayetullah Zencani, velayet-i fakih teorisiyle beraber ortaya çıkan yeni meseleleri, "Nukta-yı nazarha-yı cedid der mesaili hükümet-i İslami", başlığı altında ele almaktadır (6).

Ayetullah Muntazari Dirasatün velayeti'l fakih adlı eserinde, Veliy fakih'in otoritesini, nasb edilmiş olmasına ilaveten, halktan da alması gerektiğini ileri sürmektedirler (7). Hatta, Ayetullah Salihi Necefabadi, Velayet-i fakih; Hükümet-i Salihan isimli eserinde, daha da ileri giderek, veliy fakih'in otoritesini bütünüyle halktan alması gerektiğini belirtmektedir(8). Ona göre velayet, halk ile fakih arasında içtimai bir akittir. Seçilen kişiye velayeti veren toplumdur. Bu da, taraflar arasında gerçekleşen biat ile meydana gelir. Bu biat ise, halk ile kendisine velayet verilmiş fakihin arasında karşılıklı bir takım mükellefiyetleri icab ettirir. Halbuki, tabir yerinde ise, geleneksel biat anlayışına göre lider, Allah'a karşı sorumludur. Yine, Ayetullah Salihi'ye göre, çoğunluğun iradesi esastır. Ayetullah Salihi'nin velayetten kasdettiği şey, seçim suretiyle halkın kendi eliyle tahakkuk ettirdiği fiili otorite ve hakimiyettir. Ona göre bu içtimai bir olaydır (9).

Muntazeri ve Salihli'nin teoriden bahsederken kullandıkları deliller, veliy fakih'in otoritesinin kaynağının da, artık imamlar değil, halk olduğunu ifşa etmektedir. Halbuki, Humeyni'nin velayet-i fakih teorisini ileri sürerken kullandığı delillere baktığımızda, bunlarda seçimin değil de, nasbın, yani tayinin esas alındığını görürüz. Bu da, velayet-i fakih teorisinin

Ayetullah Humeyni'nin ağızından gündeme geldiğinden bu yana, ne kadar farklı bir mahiyete büründüğünü çok açık bir şekilde göstermektedir.

Gerçekten de Ayetullah Humeyni Velayet-i fakih'i ortaya attığında, toeri oldukça basit bir halde idi ;"adil fakih ümmetin her anlamda lideridir." Bu konuyu ele alan kitabı daha ziyade teorinin meşruiyeti üzerinde durmakta ve delilleri ortaya koyarak konuyu geleneğe oturtmaya çabalamaktadır. Burad, fakihin nasıl seçileceği, otoritesinin kaynağı, yetkileri, nitelikleri vb. meselelere hemen hemen hiç rastlanmadığını söyleyebiliriz.

Velayet-i fakih teorisi ilk defa ortaya çıktığı sıralarda üzerinde durulan nokta, fakihin otorite

38

sini İmamlardan devraldığı hususuydu. Böyle bir otoritede halkın katkısı ve rolü bulunmamaktadır. Zaten, ortada böyle bir mesele de hiç yoktur. Ayetullah Humeyni Velayeti imamlar tarafından yapılmış bir tayin olarak görür(10). Buna göre insanlar fıkıh ilminde yaptıkları yorumlarla görüşlerini ifade edebilirler. Yine bu anlayışa göre, ulema, İmama ve Peygambere ait otoritenin tamamını elinde bulundurmaktadır. Halk da ona uymakla mükelleftir.

Bilindiği gibi, "seçim" esprisini kabullenmemek, şianın en belirgin özelliklerindendir. Hatta,- Hz. Ali'nin ve diğer on bir imamın peygamber tarafından "nasb" edildiğini ileri sürerek, Hz.Ebu Bekir'in "seçim" yoluyla iş başına gelmesini red ettiklerini hesaba katarsak "seçim" esprisini red etmenin inşaşeriyye şiasının temelini oluşturduğunu iddia etmek yanlış olmasa gerektir.

Dolayısıyla, Şii isnaaşeriyye politik düşüncesinin sünni düşünceden ayrıldığı noktanın "seçim" konusu olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, seçimi esas alan velayet-i fakih kavramının ne kadar yeni ve o derece de önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sünni ve şii düşüncenin siyasi açıdan aralarında bir farkın kalmadığını söyleyebiliriz. İran'da bulunan, Takribu'l mezahibi'l İslami kurumunu başındaki Ayetullah Vaizade Horosani de bu düşüncede olduğunu açıkça ifade etmektedir.(11)

Anılan bu problemler, hem Ayetullah Humeyni'nin sağlığında ve hem de vefatından sonra onun yerini alan Ayetullah Seyid Ali Hameney'in yönetimi esnasında sıkça ortaya çıkmıştı ve halen de çıkmaya devam etmektedir. Bu problemler, teorik bir takım farklılıklara da sebep olmuş ve rejimi sarsacak boyutta ihtilaflara yol açmıştır.

Mesela, Kasım 1997 tarihinde kendi medresesinde verdiği seminerde Hameney'in yetki ve otoritesini sorgulayan Ayetullah Muntazeri'nin İran'da yol açtığı büyük karmaşa ve tartışmalar, veliy fakih'in otoritesinin kaynağının hala belirsiz olduğunu göstermektedir. Muntazeri'nin bu eleştirilerine karşı resmi otoriteler veliy fakih Hameney'in , halkın seçtiği (Baş savcı Ayetullah Yazdi'ye göre kırk, Hibregan Meclisi başkanı Ayetullah Meşkini'ye göre ise yetmiş) müçtehidler tarafından demokratik bir şekilde seçildiğini beyan ettiler. Ayetullah Yazdi, daha da ileri giderek, fakat bütünüyle farklı bir açıdan , Hameney'in dünya müslümanlarının en yetkili merce-i taklid'i olduğu gibi, peygamber ve masum imamlar vasıtasıyla veliy fakih'in yeryüzündeki ilahi egemenlikle bağının bulunduğunu, halkın vekili değil ilahi otoritenin naibi olduğunu ileri sürmüştür (12).

Ayetullah Humeyni'nin vefatıyla İran'da en çok tartışılan konulardan birisini rehberin nitelikleri meselesi oluşturmaktadır. Ehl-i hibre tarafından bu yana Ayetullah Hamaney, veliy fakih olmak için başta merceiyyet olmak üzere, gerekli vasıfları taşımadığı gerekçesi ile sürekli eleştirilmiştir.

Mesela, Ayetullah Muntazeri merce-i taklid sıfatını taşımadığı gerekçesi ile Hamaney'in veliy fakih olamayacağını ileri sürmüştür.(13) Bu ise, rejime direk bir saldırı olarak telakki edilmiş, akabinde Hamaney Muntazeri'nin "ihamet" suçuyla yargılanmasını işlemiş ve İran'da büyük bir karmaşa yaşanmıştır.

Ayetullah Humeyni velayet-i fakih teorisini ortaya koyarken, rehber olacak kişinin fıkıh ilminde bilgili ve adil olması şartını belirtmişti(14).

39

1979 anayasası da buna uygun olarak düzenlenmiş ve veliy fakih şartları arasında merceiyyet şartı belirtilmişti(15). Fakat, merceiyyet şartı 1989 tarihindeki bir düzenlemeyle anayasadan kaldırıldı. Mamafih, bu yeni düzenlemenin, Ayetullah Hamaney'e karşı yapılan eleştirileri artırmaktan başka bir şeye yaramadığını, hatta kendisine karşı gelişen muhalefetin işini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Çünkü, Ayetullah Hamaney'i eleştiren muhalefet, kendi merce-i taklidlerinin Hamaney olmadığını ileri sürmüşler, bu sebeplerde "bazı" konularda ona itaat etmeleri gerekmediğini ve anayasanın da buna imkan tanıdığını ileri sürerek kendilerini savunmuşlardır.

Rehberin nitelikleri konusunda –esasında tüm velayet-i fakih teorisi hakkında- en ilginç yorumu Ayetullah Salihi yapmaktadır. O'nun , rehber için tek bir şart olarak bilgiyi ileri sürdüğü söylenebilir.

Salihi, rehberlik şartları konusunda son derece rasyonel ve pragmatiktir. Salihi'nin bu yönü, fakih'ten ne kastedildiğini izah edişinden de anlaşılabilir. Ona göre fakih, İslam kanunlarını bilendir. Fakih, işte bu yönüyle rehberliğe layıktır. Fakih, liyakat sembolüdür. Çünkü, bir ülkede halkın çoğunluğunun benimsediği kanun, İslam kanunuysa, bu kanunu uygulayanın yine bu kanunu herkesten daha iyi bilen birisinin olması gerekir ve bu da tabiidir.(16)

Ekim 1997 tarihinde kendisiyle yaptığımız görüşmede de, liderin ruhani olmasının şart olmadığını, kanunu bilmesi ve kanuna bağlı kalmak kaydıyla, her hangi bir kimsenin lider olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, velayet-i fakih teorisinin, yalnızca şia'ya has olmadığı gibi, ister İslam, ister ateist, her toplum için geçerli bir teori olabileceği mantıki neticesi çıkmaktadır ki, kendisi de bunu açıkça kitabında belirtmektedir.(17) Yine kendisiyle görüştüğümüz Ayetullah Muntazeri de benzeri görüşleri ileri sürerek toplumun adetlerini bilen herhangi bir kimsenin lider olabileceğini ifade etmişti.

Velayet-i fakih teorisi etrafında bugün İran'da en çok tartışılan ve dolayısıyla yönetimi rahatsız eden bir diğer konu da, veliy fakih'in yetkileri meselesidir. Bazıları, tüm yetkilerin veliy fakihte toplanması gerektiğini ileri sürerken, bazıları da bunu dikdatörlük olarak telakki etmekte, veliy fakih'in yalnızca, tabir yerinde ise, hakem mevkiinde bulunması ve otoritelere tavsiyelerde bulunması gerektiği kanaatinde (18). Ayetullah Muntazeri ise veliy fakih'in bütün işleri kendisinde toplayan bir otorite olması taraftarı değildir. (19) Veliy fakih, onlara yol gösterici (hadiyen) olmalıdır. Onları murakebe etmeli ve yine onların

yaptıklarından mes'ul olmalıdır. Muntazeri'nin anlayışına göre veliy fakih, nezarete bulunur. İşlerin yürütülmesinde detaya varacak kadar tedahülde bulunmaz. Sadece otoritelere tavsiyede bulunur. Teoride özellikle mutlakiyet vasfı bulunmaz. Yani, onun ifadesiyle bu durum, "yemliku, ve la yahkumu"dur.(20)

Daha önceden zikrettiğimiz gibi, 14 Kasım 1997 tarihli konuşmasında Ayetullah Muntazeri, bugünkü İran yönetiminin diktatörlüğü yeniden canlandığını, önceki yönetimden (yani Şah döneminden) daha müstebid olduğunu, bunu da velayet-i fakih adı altında, din ve ehl-i beyt mezhebi adına yaptığını söyleyerek, velayet-i fakih'i kendisinin anayasaya yerleştirdiğini, fakat bugün bunu reddettiğini ilan etmiştir.

Yaptığımız görüşmede Ayetullah Salihi de ay-

40

nı şekilde, bugünkü İran'da otoritelerin uygulandığı velayet-i fakih'i kabul etmediğini, çünkü 1989 senesinde yapılan düzenlemeyle veliy fakih'e hemen hemen sınırsız yetki verildiğini, dolayısıyla da teorinin değiştirildiğini ifade etmiştir.

Hükümet-i Salihan isimli kitabında Ayetullah Salihi'nin, siyasetin üstünde ve ötesinde, sınırsız güce sahip bulunan, fakat sorumlu tutulmayan, yasama,yürütme ve yargı mekanizmasının dışında bir veliy fakih'ten değil, tam tersi bir şekilde, yani kararları tek başına vermeyen, politikanın tam içerisinde bilfiil icraatta bulunan ve dolayısıyla yaptıklarından mesul tutulabilen cumhurbaşkanı gibi bir veliy fakih portresi çizmektedir. Bu durumu doğrular şekilde, ikisinden birinin yani,cumhurbaşkanı ya da veliy fakih'in, siyasi bünyede fazlalık ve gereksiz olduğunu yine görüşmemizde belirtmiştir.

Öte yandan, veliy fakih'e sınırsız yetki verilmesini savunanlardan Ayetullah Tehrani ise, gayet açık bir şekilde tüm yetkililere veliy fakih'in elinde toplanması gerektiğini ifade etmektedir.

Ayetullah Tehrani, Aristo'ya kadar uzanan ve Montesque tarafından geliştirilen güçler ayrımı prensibinin Mirza Hüseyin Naini tarafından benimsendiğini, fakat bunun yanlış olduğunu ileri sürer. İslami ekolde, hükmün kendisinden kaynaklandığı hakim, ümmetin en temiz,akıllısı, mütefekkeri, İslamı ve peygamberi bilen kişilerden olur.

Hüküm ondan doğru iner, konik bir şekilde aşağıya, ta halka kadar ulaşır. Bütün üç kuvvet de onun emri ve idaresi altındadır. Kadı onun reyi ile nasb ve azl olur. Hakimler ve Cuma imamları onun elindedir. Müşavirler, bakanlar ve valileri o tayin eder ve şehirlere gönderir. Piramidin başında o vardır. Bu makam, Allah'ın böyle bir kişiye ettiği çok yüksek bir makamdır.(21)

Velayet-i fakih ile beraber ortaya çıkan belki de en büyük problem, veliy fakih'in merce-i taklid ile olan ilişkisidir.

Şii ulema, resmi makamlardan bağımsız olan bu merceiyyet müessesesi sayesinde, otoritelere karşı durabilmiş, Reuter (1872) ve Tömbeki (1890) imtiyazı krizleri, 1905 anayasa hareketi(22) ve nihayet 1979 İran ihtilali gibi, yakın dönem İran siyasi hayatındaki çalkantılarda görüldüğü üzere, yaklaşık yüz elli yıldır İran siyasi hayatında belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Mamafih, velayet-i fakih teorisi ile beraber otoriteyi ele geçirmiş bulunan Şii ulema, sürekli uzak durduğu ve etkili bir şekilde mücadele ede geldiği konuma, bu sefer kendisi gelmiş oldu. Dahası, resmi otoriteyi temsil eden veliy fakih devleti yönetirken zaman zaman merce-i taklid ile karşı karşıya gelmekte, aynı konuda farklı görüşler ileri sürebilmekte ve bunun neticesinde de çatışma meydana gelebilmektedir. Dolayısıyla, merce-i taklid anlayışı şu açılardan velayet-i fakih ile uyuşmamaktadır;

a- a- Veliy fakih seçimle, merce-i taklid ise çalışmalarıyla temayüz etmesi suretiyle belirlenir,

b- b- Veliy fakih resmi otoriteyi temsil ederken, merce-i taklid tamamen bağımsızdır,

c- c- Veliy fakih'in milli bir vasfı vardır. Merce-i taklid ise bir ülkeye has olmadığı gibi, evrenseldir.

Yüzyıllardır olduğu gibi otoritelerden bağımsız bir şekilde temayüz etmiş bulunan “merce-i taklid” ile resmi otoriteler arasındaki çatışma kendisini yeniden göstermeye başladı. Veliy fakih olarak bulunan Ayetullah Humeyni'nin aksine, Ayetullah'ı uzma Hasen Tebatebai Kummi'nin

1983 yılında Irak ile sürdürülen savaşın sona erdirilmesi yönünde bir fetva vermesi üzerine tutuklanması (23), buna bir örnek olarak verilebilir.

Bu zorluklara ilaveten, otoritelerin merce' belirleme çabaları, İran'da daha da ileri tartışmalara yol açtı. 1993 sonlarında Ayetullah Gulpaygani'nin, takib eden yılda da onun yerine alarak geniş kitlelere merce' olan Ayetullah Eraki'nin vefatıyla ortaya çıkan bu tartışmalar, rejimi büyük sıkıntıya soktu.

Yönetim tarafından olan önde gelen merce'ler şu husular itibariyle önemlidir ;

a- a- Verecekleri destekten mahrum olmak,

b- b- Yönetime müdahalede bulunabileceği endişesi,

c- c- Mali açıdan. Çünkü, dini vecibeler sebebiyle bir merce'de büyük miktarlarda paralar toplanmaktadır. Mesela, Ayetullah Gulpeygani ticaret ve sanayi ile meşgul olan yirmiden fazla kuruluşun başındaydı. Yüz milyon dolardan fazla parasının olduğu da ileri sürülmekteydi (23).

Eraki'nin vefatından sonra, Hameney'in ismi, çeşitli kuruluşların yayınladığı merce'

niteliklerini taşıyanlar listesi içinde zikredilmeye başlandı. Camia-yı Müderrisin-i Kum, 2 Aralık 1994 Cuma günü Şii dünyasının merce' kabul edebileceği şu isimlerin tesbit edildiği bildirildi ; Lenkerani, Muhammed Taki Behcet, Hüseyin Vahid Horasani, Cevad Aga Tebrizi, Musa Subeyri Zencani, Nasır Mekarim Şirazig ve Hamaney. Diğer yandan Camia-yı Ruhaniyye-i Mübareze-i Tehran da merce' şartlarını taşıyan ve üç kişiden oluşan fakaha

listeleri yayınlandı(25). Her ikisinde de Hamaney'in geçmekte idi. Bu listeler, resimleriyle beraber gazetelerde de yayınlandı(26).

Diğer taraftan Hamaney'i merce' takdim etme çabalarına meclis de katıldı. İran Haber Ajansı ve Televizyon kanalıyla, 270 sandalyeli parlamentonun 150 kadar üyesi de, Hamaney'in merce'liğini desteklediklerini açıkladı(27). Keza, Meclis başkanı Natık Nuri de Hamaney'in merce'liğini desteklediğini ilan etti.

Öte yandan, gazetelerde, İran dışındaki Şiiilerin de Hamaney'i merce-i taklid olarak kabul ettiklerine dair haberler yer almaya başladı. Risalet gazetesinin haberine göre, Cemiyet-i ulema-yı Malezi azası Üstad Hasen Salih gönderdiği mektupta Hamaney'i rehber edindiklerini yazmaktadır(28). Keza, Filipinler, Somali'deki Şii müslümanlar ile Kuzey Amerika'daki Meclis-i Ulema-yı Şia, Havza-i İlmiye-i Camia-yı Hind ve Şura-yı Şia, Havza-i İlmiye-i Camia-yı Hind ve Şura-yı Hizbullah-ı Lübnan da Hamaney'i merce-i taklid olarak tanıdıklarını beyan ettiler. Sazman-ı Tebligat-ı İslami dahilli ve harici 92 İslam merkezi ve cemiyetinin Hamaney'in fetvasına müracaat ettiğini bildirdi(29).

Fakat, muhalif ulema ve muhalefet hareketleri zaman zaman Hamaney'in merce' niteliklerini taşımadığını ileri sürdükleri gibi, bu kez de yönetimin merce tesbitine müdahale etmesine tepki gösterdiler. Bunun Şii geleneklerine ve velayet-i fakih'e karşı işlenmiş bir gasp olduğunu söylediler.

En son olarak da Muntazeri, İran'da büyük karmaşaya sebep olan konuşmasında, bin yılı aşan merceiyyetin bu kadar aşağılanıp tecavüze uğramadığını söyledi(30). Ona göre merceiyyet ve velayet-i fakih birbirinden ayrı şeylerdir(31). Merceiyyetin işlerine tedahül olmamalıdır. Merceiyyet ulemanın kendi içerisinde bir iştir. Yalnızca ulemayı alakadar eder.

Ayetullah Seyyid Muhammed Tebatebai

42

Kummi merce' tesbit işinin asla hükümetlerin işi olmadığını ileri sürdü(32). Tebatebai, daha da ileri giderek tümüyle velayet-i fakih doktrinine eleştirilerde bulundu. Din ve devletin uzlaşmayacağını ve birbirlerinden ayrı bulunmaları gerektiğini ileri sürdü. 1970'dan bu yana süren ulema yönetiminin İslam'a, şiiizme ve ulemaya yalnızca kötü nam bıraktığını, İslam'da yeni olmayan terörizm, işkence, bombalama, rehine almanın İslam'la özdeşleştiğini, dünyaya kötü intiba vermekten başka bir şeye netice vermediğini, alınan mesafeye bakınca bu yönetimin mustadafların (ezilmişler) lehine hiçbir şey yapmadığını, tersine daha kötü duruma düşürdüğünü ve durumlarının her geçen gün fenalaşmakta olduğunu iddia etti.

Resmi otoriteler, kendi arzuları yönünde bir merce-i taklid belirlemeye çalışırken göz ardı ettikleri, İran içerisinde merce' olması kuvvetle muhtemel olan üç Ayetullah bulunmaktadır(33). Bunlardan ilki, altmışlı yıllar boyunca Humeyni ile beraber bulunmuş ve şah döneminde göz hapsinde tutulmuş bulunan ve şu anda da Meşhed'de yaşayan 82 yaşındaki Ayetullahi'l Uzma Hasen Tabtabai Kummi'dir. Bugün, Hamaney'in de dahil olduğu, yönetimi elinde bulunduranların çoğu onun talebesidirler. Fakat, 1979 sonrasında eleştirileriyle Humeyni'nin muarızlarından oldu. Bu sebeple yeniden göz hapsinde tutuldu.

Buna rağmen mücadelesini sürdürdü. Tebatabai ,1983 senesinde Irak'la yapılan savaşın sona erdirilmesi için de fetva vermişti.

Bir diğer merce' adayı da Ayetullahi'l Uzma Mir Muhammed Hüseyin Ruhani'dir. Üçüncü aday da Ayetullahi'l Uzma Hüseyin Ali Muntazeri'dir. 1986 senesinde yönetimden Humeyni tarafından uzaklaştırılan Muntazeri'nin, sürekli baskılara maruz kaldığını yukarıda belirtmiştik.

Öte yandan, Ayetullah Mahmud Tebatabai de, Hamaney'e tekaddüm eden beş merce-i taklid'in bulunduğunu ileri sürmektedir.

Ayetullahi'l Uzma Hasen Tebatabai Kummi (Meşhed), Ayetullah Seyyid Muhammed Ruhani (Kum), Ayetullah Hüseyin Ali Muntazeri (Kum), Ayetullah Seyyid Sadık Ruhani (Kum), Ayetullah Seyyid Muhammed Şirazi (Kum). Kummi, ayrıca, Hamney'i taleberi addeden, Ayetullah Fadıl Lenkerani, Ayetullah Nasır Mekarim Şirazi gibi, onlarca Ayetullah'ın bulunduğunu da ilave etmektedir.

Diğer taraftan, merce-i taklid anlayışının milletler ve devletler üstü bir kimliğe haiz olması sebebiyle, İran'da yaşanan merceiyyet merkezli bu tartışmanın ülke sınırını da aşarak, tüm ortadoğuyu sardığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Ülke sınırlarını da aşan, geniş bölgelerde mukallitleri bulunan bu merce-i taklid, onlarla meşgul olmalı, ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir. İşte bu sebeple, diğer merce-i taklitlerin yaptıkları gibi mukallidleri ile irtibat kurabilmek üzere Hamaney'in de dünyanın çeşitli yerlerinde ofisleri ve vekilleri bulunmaktadır.

Hamaney'in Lübnan'daki ofisi, hisbe zekat ve dini işlerle ilgili olarak Hamaney'in merceiyyet mevkiini üstlendiğini ve vekil olarak Hasen Nasrullah ve Muhammed Yezbek'i atadığını ilan etti. Şarku'l Evsaf'ın haberine göre Hamaney, Lübnan'daki bazı yetkililere bir mektup göndermiş ve mektubunda işlerinin yoğunluğuna rağmen İran dışındakilerin merce' sorumluluklarını üstlenmeyi kabul ettiğini belirtti(34).

Hamaney'in aynı şekilde diğer ülkelere tayin ettiği vekilleri de şunlardır; Hüccetü'l İslamı Eraki (Londra), Şeyh Hasen Nasrullah ve Şeyh Muhammed Yezbek (Lübnan), İslam Tahi-

ri ve Seyyid Sacid Nakavi (Pakistan), Molla Haşim (Afganistan), Hüccetü'l İslam Ensari (Almanya)(35).

Ayetullah Mahmud Tebatabai, merce' olmadığı için Hamaney içtihad etmek için Humeyni, Gulpeygani gibi, vefat etmiş merce'lerden icazet almadığı gibi, Mar'aşi, Sistanai, Muntazeri, Ruhani gibi, hayattaki merce'lerden de bir yetki almamıştır. Bu sebeple vekil tayinine de mezun değildir.

Hamaney'in İran dışında bu şekilde vekiller tayin etmesini eleştiren bir isim de Şeyh Ahmet Katip'tir. Katip, İran hükümetinin kendi dışındaki şii'lere Hamaney'i merce' olarak takdim etmesini, üzerinde iyice düşünülmemiş bir adım olarak görmektedir. Çünkü, bunun sorumluluğu çok ağırdır. Hamaney'in İran dışındakilerce merce' olarak tanınmasının manevi açıdan mümkün olabileceğini fakat siyasi, askeri ve liderlik açılarından bunun

gerçekleşmesinin imkansız olacağı kanaatindedir. Katip, Irak, Lübnan ve Afganistan örneğini vererek, bu ülkelere karşı İran'ın bir takım politikalarının olduğunu, bu durumun da tabii olarak bu ülkelerde yaşayan şiiileri zor durumda bıraktığını, bu şartlarda, özellikle Irak'takilerin, İran dışından, müstakil bir siyasi liderliğe ihtiyaçları bulunmaktadır.

Katip, oldukça isabetli bir şekilde, Kum, Necef, Tahran arasındaki siyasi sürtüşmenin bir uzantısı olduğu kanaatini bildirmektedir. İhtilal öncesinde Şah merce' olayını tümüyle İran dışına sürmeye çabalarken, Saddam tam tersine bunu kendi kontrolü altında tutmaya çalışmıştır.

Saddam bugün yine aynı şekilde bazı merce' adaylarını desteklemek suretiyle İran'ın ortadoğudaki siyasi gücünü zayıflatmak istemektedir. Aynı şekilde, bugünkü İran rejimi de merceiyyet olayını kendi inhisarına alarak, İran dışında kendisine rakip olacak başka bir merceiyyet'in teşkilini önlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla nerede bir merce' ortaya çıkarsa, o diğeri tarafından red edilecektir.

Bütün her şeye rağmen Humeyni'nin ölümünden bu yana yönetimi elinde bulunduran ulemanın, yani tabir yerindeyse, hem politikacı hem de ulema olanların, otoritelerini artırdıkları söylenebilir. Diğeri taraftan da –ki bu husus önemli- şii ulemanın geleneklerinde olduğu gibi, bağımsızlıklarını muhafaza etme çabalarını sürdürdükleri ve sünni ulema gibi, öyle hemencecik siyasi bünyede yer almayacakları da gözlenmektedir.

Artık, Ayetullahi'l Uzma telakki edilen Seyyid Ali Hamaney'in, kendisinden beklenildiği gibi, zaman içerisinde ilmi açıdan mesafe aldığı söylenebilir. Mesela, bunun bir göstergesi olarak, çeşitli konular hakkındaki fetvalarının derlendiği bir kitap yayınlanmıştır(37). “Ayetullahi'l Uzma Seyyid Ali Hamaney'in İrtibat Bürosu, Şer'i Soruları Cevaplandırma Bölümü” tarafından bu kitaba yazılan önsözde, “ehl-i hihre'nin Ayetullah Hamaney'e merceiyyet sorumluluğunu yüklediği” ifadesi dikkat çekicidir. Bu fetvaların bir önemi de merceiyyet' ve velayet-i fakih konularının ele alınmış olmasından ileri gelmektedir. Bunlardan bir kaçına göz atarsak, merce'-veliy fakih çatışmasını ve velayet-i fakih kavramının teorik olarak bugün hangi noktaya geldiğini daha net olarak görebiliriz ;

Soru : “Merce-i taklid'in fetvalarıyla, müslü-

44

manların veliyyü'l emr'inin (veliy fakih'in) siyasi, kültürel ve içtimai konulardaki fetvalarının çelişmesi halinde müslümanların görevi nedir?

Veliyyü'l fakih'in hükmü merce-i taklid'in fetvasına nerede tercih edilmelidir.”

Cevap : “İslam ülkesinin idaresi ve müslümanların geneline ait konularda müslümanların veliyyü'l emr'inin görüşüne uyulması gerekir. Merce-i taklid'in fetvasına sadece ferdi meselelerde uyulabilir”(38)

Yine bir başka fetvada ;

Soru : “Ben herhangi bir merce-i taklid-i takib etmiş olsam, veliyyü’l emr de saldırgan kafirlere, zalimlere karşı savaş veya cihad ilan ederse, taklid ettiğim müçtehid de savaşa katılmama izin vermezse, o zaman onun emrine uymalı mıyım?”

Cevap : “Müslümanların genelini ilgilendiren meselelerde veliyyül emr’in emirlerine uyulması farzdır. Müslümanların geneline ait olan meselelerden biri de tağut ve kafirlerin saldırıları karşısında İslam ve müslümanları savunmaktır”(39)

Keza bir diğer fetvasında da ;

Soru : “Veliyyü’l fakih’in hükmü ve fetvası ne derece mükellefi bağlar. E’lem olan merce-i taklid’in fetvasıyla farklı olduğu takdirde, hangisi öncelik taşır ve hangisine uyulmalıdır?”

Cevap : “Veliyyü’l fakih’in fetvasına uymak herkese farzdır. Merce-i taklid’in fetvası, veliyyü’l emr’in hükmüyle farklı olduğu takdirde, merce-i taklid’in fetvasının geçerliliği kalmaz”(40).

Bir diğer önemli fetvası da, merce-i taklid karşısında velayet-i fakih’i kabul etmeyenlerle alakalıdır.

Soru : “Velayet-i fakih-i mutlak’ı kabul etmeyenlere hakiki müslüman denilebilir mi?”

Cevap : “ İmam Mehdi’nin gaybeti döneminde , içtihad veya taklid yönünden şekliyle velayet-i fakih-i mutlak’ı kanul etmeyenler bu görüşlerinden dolayı dinden çıkıp mürted olmazlar.”(41)

İlave etmemiz gereken bir husus da; veliy fakih’in fiili otoritesidir. Özellikle 1989 yılındaki yeni düzenlemeyle, son derece güçlü bir veliy fakih tablosu ortaya koyduğunu belirtmiştik. Mamafih, veliy fakih Ayetullah Seyyid Ali Hamaney’in fiili otoritesinin, anayasada görüldüğü gibi, sınırsız denecek kadar büyük bir güç olduğunu söylemek ise oldukça zordur.

İran’ın dahili politikasında yaşanan pek çok çekişmeler, bu iddiayı destekleyecek örneklerle doludur. Aşağıda da görüleceği gibi, veliy fakih Ayetullah Hamaney zaman zaman, İran siyasetine hakim durumdaki siyasi partiler gibi hareket eden Camia-yı ruhaniyye ve cemiyet-i ruhaniyyun benzeri muhtelif güç odaklarının baskı ve manevraları karşısında kalmaktadır. Fakat, selefi Ayetullah Humeyni’nin ise, benzeri sıkıntılarla karşılaştığını söylemek pek mümkün değildir. Bunda, Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in ihtilali gerçekleştiren Ayetullah Humeyni’nin karizmatik gücüne sahip olmamasının önemli rolü vardır. Dolayısıyla dAyetullah Seyyid Ali Hamaney’in veliy fakihliği arasında büyük farklar mevcuttur.

Veliy fakih Ayetullah Seyyid Ali Hamaney’in fiili otoritesinin zaafını gösteren en son örnek Haziran 1997 tarihinde vuku bulan Cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Çünkü bu seçimlerin galibi, veliy fakih’in örtülü bir şekilde desteklediği aday olan Natık Nuri değil, ezici bir çoğunlukla Rafsancani’nin adayı olan Hüccetü’l İslam Seyyid

Muhammed Hatemi olmuştur. Veliy fakih Hamaney'in anayasada görüldüğü kadar güçlü bir otorite olmadığı şeklindeki tezimizi destekleyen başka olaylar da vardır. Mesela, veliy fakih olarak seçildiği yıllarda, yürütmenin başında bulunan Rafsancani ile iş birliği içerisine girerek ondan destek alması, otoritesini tesis etmeye çabalayan Ayetullah Seyyid Ali Hameney için son derece önemliydi. Aynı şekilde, politikalarını uygulayabilmek ve rakiplerini tasfiye edebilmek için Rafsancani'nin de veliy fakih Hamaney'in desteğine ihtiyacı vardı.